

PREGLED GLAGOLJSKIH DOKUMENATA S PODRUČJA PAZINŠTINE*

Dr. Josip BRATULIĆ
Zagreb
Jurjevska 31a

UDK 003.349 (497.5-2 Pazinština)
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno 21. prosinca 1991.

Autor daje pregled glagoljskih dokumenata pisanih na pergameni i papiru (ne obuhvaća kamene spomenike i grafiti) i to onih koji imaju karakter arhivske građe (npr. Istarski razvod, notarske isprave, matične knjige, privatna pisma, zapisnici seoskih općina).

Osim što govori o njihovom značenju, za sve dokumente navodi gdje se sada čuvaju, te da li su dosad objavljeni i tko je o njima pisao.

Današnja Pazinština ne pokriva u cijelosti prostor negdašnje Pazinske knežije, posebne političke, gospodarske i društvene cjeline u okviru austrijskih nasljednih zemalja. Današnja administrativna granica rezultat je novih, političkih, društvenih i gospodarskih prilika u Istri nakon 1945. godine. Zato će razgovor o glagoljskim dokumentima Pazinštine, nužno, prelaziti današnje granice pazinske općine, te je bolje govoriti o glagoljici i glagoljskim dokumentima u srednjoj Istri, kojoj je Pazin bio središte kroz dugi niz stoljeća.

Iako u ovome prikazu neće biti posebnoga govora o kamenim spomenicima, kao ni o grafitima s područja Pazinštine, nego ću se nužno zadržati prvenstveno na pisanoj građi na pergameni i papiru, valja držati dobro na pameti da kameni spomenici i grafiti jesu dokumenti od posebnoga značenja, jer svjedoče o dubini i širini upotrebe nekoga pisma. Treba napisati mnogo raznorodne građe da pismo s pergamene ili s papira prijeđe na kamen ili na suhu i oporu žbuku crkve. Novi nalazi, kao npr. Supe-tarski fragment, ili Kršanski grafit, što su zasluga uvaženoga prijatelja i učitelja, akademika Branka Fučića, ili novopronađeni grafit u staroj franjevačkoj crkvi u Puli, što ga je otkrio kolega Darko Deković, dokazuju da nas još mogu čekati iznenađenja i nova otkrića glagoljske pisane građe. Kameni spomenici i grafiti niknuli su iz snažne potrebe i tradicije pisanja i pismenosti. Pisana poruka kleše se u kamen i zapisuje na zid u klimi opće potrebe da nešto bude zapisano za suvremenost i za buduća vremena. Najstariji kameni spomenici i grafiti, osim toga, svjedoče za izgubljene i uništene do-

* Rad se objavljuje u neizmijenjenom obliku kako je pročitano na znanstvenom skupu »Izvori za povijest Pazinštine« 21. 12. 1991. g.

kumente na pergameni i na papiru. Da je tih dokumenata bilo u obilju, svjedoče kameni spomenici i grafiti posredno, a neposredno, oni su svjedočanstva o njihovu postojanju i nestanku. Nakon 1848. u pećima u pazinskom kaštelu gorjele su stare isprave na latinskom i na hrvatskom jeziku. Palili su ih činovnici kao nepotreban papir, zaostao iz feudalne uprave Istre.

Ime grada Pazina u uhu obaviještenih paleoslovenista povezano je s imenom dragocjenih Pazinskih fragmenata. Pazinski fragmenti u svom sadašnjem fizičkom liku, ali i svojim sadržajem, simboliziraju sudbinu glagoljske baštine Istre i, posebice, Pazinštine. Od dragocjenoga kodeksa ostalo je deset pergamentskih ostrižaka različite veličine. Sadržaj: apokrifi, legende, homilije. Pazinski fragmenti pripadaju jednom jedinstvenom zborniku koji je, sudeći po uglednosti pisma i po formatu, bio golem i reprezentativan zbornik. Napisan je prvih godina 14. stoljeća, sa starijih, dobro tradiranih predložaka. Fragmente je u 19. stoljeću u Pazinu pronašao Ivan Kukuljević Sakcinski, a danas se nalaze u Arhivu HAZU (fragm. glag. 90). Dobar opis fragmenata dao je Vjekoslav Štefanić, a tekstove su obrađivali Stjepan Ivšić i Biserka Grabar.

Među najvažnije i najznačajnije glagoljske spomenike koji su postankom i tematičkom svezani za Pazin i za Pazinsku knežiju svakako spada Istarski razvod. O njemu je dosta pisano, ali za ovu priliku treba istaknuti da se Istarski razvod sačuvao u dva prijepisa. Kršanski prijepis, nastao 1546, danas se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, dok se drugi, Momjanski prijepis, nalazi u Historijskom arhivu u Rijeci, zajedno s talijanskim prijevodom Ivana Snebala. Bez obzira na prijeporne tvrdnje o autentičnosti hrvatskoglagoljskog teksta, Istarski razvod funkcionirao kao međunarodni i međudržavni diplomatski dokument na koji su se stranke pozivale u sporovima oko granica Pazinske knežije. Pisar na brojnim mjestima ističe da piše hrvatskim jezikom, i da su tri jezika na kojima je dokument napisan: hrvatski, latinski i njemački ravnopravni, te su i prijepisi tih raznojezičnih tekstova smatrani originalima.

Iako teritorijalno Kožljak ne pripada Pazinštini, ovdje treba spomenuti Mošćeničko - Kožljački razvod iz 1395. god., dokument sličnoga sadržaja kakav je Istarski razvod. Ovaj dokument posredno govori i o osnivanju pavlinskoga samostana na Čepićskom jezeru.

Među glagoljskim dokumentima posebno značenje imali su notarski protokoli od kojih su tek rijetki sačuvani. Javni bilježnici, notari, u te su protokole upisivali oporuke i kupoprodajne isprave (»taštamenti i štrumenti«). Dužnost je notara bila čuvati takve dokumente u posebnoj knjizi, a prijepise davati zainteresiranim strankama. Ostao je sačuvan jedan takav protokol na glagoljici. To je protokol Andreje Matkovića iz Draguča, o kojem je pisao, izdavši i tekst, Vjekoslav Štefanić. Isprave potječu od 1597. do 1639. god. Danas se Protokol Andreje Matkovića nalazi u Historijskom arhivu u Rijeci.

Od protokola, ili možda kopijalne knjige, Petra Lazarića iz Mošćenica ostao je samo fragment, danas u Arhivu HAZU. Isprave potječu od 1621. do 1641. god. U ovome protokolu ima nekoliko darovnica, kupoprodajnih ugovora, a posebice su zanimljive tri isprave o *dotama*, djevojačkom mirazu. U jednoj se doti navodi što je sve mlada ponijela u svoj novi dom: »sukanj 5 novih od sukna domačega; pak ponjavi novi četire i rakno novo jedno; ubrus nov jedan i plašćenica nova jedna; stomanj noveh pet; jošće mali obrus nov jedan i plašćenčić nov jedan; bisag para dva novih, peče nove četire...«.

Oporuke i kupoprodajne isprave izdavane su i strankama te su sačuvane kao pojedinačni ispisi iz notarskih protokola. Notar je najčešće sastavljao isprave i oporuke na terenu, zapisivao ih u svoju kopijalnu knjigu a u protokol unosio čistopis. Postojala je odredba mletačkih vlasti, osobito u 16. i 17. stoljeću, da se glagoljski ispisi prevode na »službeni« talijanski jezik te tako budu unešeni u službenu knjigu isprava i oporuka. Ipak i među talijanskim i latinskim oporukama i kupoprodajnim ugovorima može se naći glagoljicom pisanih dokumenata. U austrijskome dijelu takva odredba nije bila proglašena, ali notari su, osobito u kasnijem razdoblju, službene spise pisali talijanskim jezikom. Pojedinačnih primjeraka oporuka malo je sačuvano: takva je npr. oporuka Lovranskog župnika Radena iz 1420. god. (Šurmin, br. 42), sačuvana u kasnijem prijepisu; ili »taštament« Martina Malkovića iz Kraja kod Mošćenica iz 1484. god. (Šurmin, br. 198 i Milčetić, VAD, 1905). Posebnu vrijednost ima oporuka Jelene, sestre Petra Kružića, koju je napisao lupoglavski plovnik, pop Mihovil Sipa 1541. god. (objavio Ivšić, *Narodna starina*, VII/1930).

Kako zemlja u to vrijeme ima golemu vrijednost, kao i sve nekretnine, za prodaju svakoga komada zemlje izdavala se isprava. Sačuvana je isprava, pisana u Lovranu 1453. u kojoj se potvrđuje da je Valentin Kikabonić kupio jedno selo - a to je skup kuća - u Visočanima od Mavra Mikšića (Šurmin, br. 118).

Posebnu dokumentarnu vrijednost čine *privatna pisma*. Sačuvano je nekoliko glagoljskih pisama hrvatskih protestanata s pazinskoga područja. Neka su sačuvana u originalu, druga su prevedena na njemački i unesena u službeni protokol tiskare u Urachu. U takvim slučajevima original je najčešće odbačen i zametnut kao nepotreban, te se nije ni sačuvao. Pisma hrvatskih protestanata, pretežno ona prevedena na njemački i latinski, izdao je Ivan Kostrenčić još 1874. a pojedinačna pisma objavljena su kasnije, neka i po više puta. Danas je glavnina tih dokumenata u Glavnom državnom arhivu u Stuttgartu.

Matice krštenih, vjenčanih i umrlih veoma su važni dokumenti iz kojih se dadu pratiti nastanak, razvoj i mijene gradske i seoske zajednice. Matice su u Istri u 17. i 18. stoljeću pisane i latinskim i hrvatskim jezikom, prema volji ili znanju popa na selu ili u gradu. Za nas su od posebnog interesa one matice koje su pretežno pisane glagoljicom, hrvatskim jezikom. Sačuvane su glagoljske matice iz Draguča, Boljuna, Medulina, Muntrilja, Sv. Ivana od Šterme, Kastva, Voloskog, a ima i pojedinačnih upisa glagoljicom u matične knjige u Vodnjanu.

Od naročite su važnosti zapisnici seoskih općina. Dobro su sačuvani zapisnici Veprinačke općine, od kojih je glavnina dospjela u Arhiv HAZU. Sličnoga su značenja kvaderne, zapisnici seoskih kapitula. Takva je kvaderna Kapitula lovranskoga, danas u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici (NUK) u Ljubljani. Zapisi su datirani od 1550. god. dalje. U 17. stoljeću zapisi su na talijanskom jeziku.

Istra, pa tako i Pazinština, područje je brojnih samostana raznih crkvenih redova, od kojih su benediktinci i pavlini bili glagoljaši. Trećoreci - glagoljaši imali su svoje samostane na Božjem Polju i u Kopru, dakle izvan područja Pazinske knežije. Vjerojatno je nekom istarskom pavlinskom samostanu pripadao hrvatski prijevod Bule pape Grgura XI. izdane 1371. g. pavlinima »na Ugrih«. Ta se isprava 1914. nalazila u Istri, a Milčetić ju je prema fotografiji pročitao i objavio u *Starinama JAZU*. Tada on nije znao gdje se nalazi original. Danas se Bula nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Žao mi je da nije bila izložena na izložbi o kulturi pavlina u Hrvatskoj. Glagoljsko pismo ove isprave spada među najljepše uzorke ugate glagoljice.

Za historičara društvene i gospodarske povijesti Istre najviše će se izvorne *građe naći u zapisima, na marginama i na praznim listovima brojnih glagoljskih i latiničkih knjiga: misala, brevijara, lekcionara*. Zapisi u velikom vremenskom luku, od 15. do 18. stoljeća, govore o najrazličitijim događajima u Istri: o ratovima, pošastima, kugama, strašnim zimama ili nenadanim smrtima. Već samo do sada objavljeni zapisi u Milčetićevoj *Glagoljskoj bibliografiji* ili u Štefanićevim opisima glagoljskih rukopisa otoka Krka i Hrvatske akademije dali bi, ne samo za istarsko područje, dragocjene podatke o životu seoske zajednice i popova glagoljaša u njoj. Da spomenem samo nekoliko zapisa: zapis o kupnji Novakova misala, zapis žakna Jurja o prvoj tiskanoj knjizi, različiti zapisi Šimuna Grebla, zapisi na beramskim brevijarima i misalima koji se danas nalaze u Ljubljani. Bilo bi, doista, vrijedno te zapise skupiti i objaviti kao što su objavljeni glagoljski zapisi na kamenu i glagoljski grafiti, zahvaljujući ustrajnom i sustavnom radu akademika Branka Fučića.

Za kraj: upravo je iz Pazina u knjižnicu HAZU došla latinskim jezikom pisana knjiga propovijedi, tiskana 1521. u Zugu u Njemačkoj, nekad vlasništvo mons. Antuna Kalca, pazinskoga prošta. U knjizi ima nekoliko zapisa. Pop Frane Pengar iz Motovunskih Novaki 1564. god. zapisao je u Lanišću kod Jurja Pengara, vjerojatno svoga strica, ovakav zapis: »...A Bože, ti pomози sada i vazda. Bog s nami, a vuk s kozami, a lesica s kokošami, a muž (z) ženami na postelje. I vsi ča bolje, da budu na bliže!« Vjerojatno je to pisao u dobrom raspoloženju, jer je na stražnjim koricama napisao još i ovo: »Ovdika beše jedan komu vino ni veliko mrsko«.

SUMMARY

A SURVEY OF GLAGOLITHIC DOCUMENTS FROM THE PAZIN REGION

The Author presents a survey of Glagolithic documents written on parchment and paper (not including stone monuments and graffiti). The term »Pazin region« used in the title denotes a wider area than the historical Pazin County or than the ex Commune of Pazin; it includes, e.g., Kožljak, Veprinac and Močćenice).

The survey starts with the »Pazin Fragments« from the beginning of the 14th century (they contain apocryphs, legends, homilies), and continues with documents of archivist significance (e.g. the »Istarski razvod«, which is an international diplomatic document, the notarial protocol of Andrija Matković from Draguč, wills and selling contracts which have survived as single copies of notarial books, registers of births, marriages and deaths, private letters, minutes of rural communities).

He discusses their significance, but also gives the place of keeping for every single document, with the history of their edition and the bibliography.

RIASSUNTO

RASSEGNA DEI DOCUMENTI GLAGOLITICI NELL'AREA DI PISINO

L'autore presenta una rassegna dei documenti glagolitici scritti su pergamena e su carta (non sono compresi quegli scolpiti e grafiti). Il concetto »area di Pisino« va inteso più ampiamente del concetto contea di Pisino, oppure quello dell'ex comune di Pisino (esso comprende, infatti anche Kozljak, Veprinac e Mošćenice).

La rassegna inizia con i »Pazinski fragmenti«, risalenti all'inizio del quattordicesimo secolo (contengono apocrifi, legende, omelie), per continuare con i documenti aventi carattere di documentazione archivistica, quali: l'»Istarski razvod« - il quale è un atto diplomatico fra stati; il protocollo notarile di Andrija Matković di Draguč; testamenti e contratti di compravendita, rinvenuti come singoli estratti dai protocolli notarili; le matricole parrocchiali; la corrispondenza privata; i verbali dei comuni locali.

Oltre a parlare di detti fondi l'autore fa cenno ai luoghi dove sono custoditi, come pure se già pubblicati, e da quali autori.